

Сандра П. Буљановић Симоновић¹

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Марта Х. Варга²

Универзитет Гашпар Кароли, Мађарска

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЛА У НАЗИВИМА ПРОФЕСИЈА У МАЂАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Пратећи промене које се одвијају у једном друштву, у језику се за одређене речи мушког рода формирају облици женског рода. У језицима који поседују граматичку категорију рода, какав је на пример српски, та потреба је природнија и разумљивија него што је код језика код којих се услед недостатка категорије рода проблем јавља на другачији начин. Нарочито се бројне језичке дилеме јављају код женских облика за називе професија. За мушки род именица које означавају називе професија које се традиционално сматрају мушким у индоевропским језицима приметно је извођење женског облика речи или речи које имају заједнички род.

И у мађарском и у српском језику су у називима професија нарочито занимљиви с једне стране дискриминишући називи, а с друге – нове, родно неутралне лексеме, које су настале како би се неутралисала родна дискриминација. У овом раду желимо првенствено да, на примеру огласа за посао, дамо одговор на то да ли је и на који начин могуће проналажење решења за лексеме које су се раније односиле само на мушки пол.

Кључне речи: пол (*sexus*), граматичка категорија рода (*genus*), заједнички род, родна неутралност (*genericus masculinum*), променљиви род (*mobilia*), мађарски језик, српски језик

¹ sandra.buljanovic@gmail.com

² hvargamarta@gmail.com

1. Увод

„Nem” као граматички термин у мађарском језику односи се барем на два значења: истовремено упућује на биолошки пол (*sexus*) и на граматички род (*genus*), *Genus* (мушки род, женски род, средњи род) и *sexus* (мушкарац, жена, неутрално - могу на више начина зависити један од другог. Граматички род (*genus*) није само пуко огледало природног пола (на њихову дисхармонију, између осталог, упућује на пример појава тзв. заједничког рода, види т. 5), јер је ова категорија настала као резултат великог броја лексичко-граматичких веза и у више случајева се, барем уколико се анализира из синхронијске перспективе, свела на граматичку форму без садржаја: мноштво речи као да без објашњења, без разлога, произвољно припада једном или другом роду.

Изворни говорници мађарског матерњег језика са категоријом граматичког рода углавном се први пут сусрећу приликом учења страних језика (немачког, руског, српског, италијанског, француског итд.), јер мађарски спада међу језике који не познају граматичку категорију рода (родно је имплицитан језик). Такви су и остали језици који спадају у уралску породицу језика, као и кинески, јапански, персијски или турски. –У овом раду првенствено желимо да, на примерима огласа за посао, истражимо да ли је и на који начин могуће проналажење решења за лексеме које су се раније односиле само на мушки пол. Такође, желели смо да утврдимо да ли и у којој мери послодавци, аутори огласа за посао користе могућности које им нуде језичка средства.

2. О биолошком полу (*sexus*)

Биолошки пол (мушки и женски) има важну улогу у речима које се користе за означавање живих бића. Ове именице су семантички мотивисане, наиме, именују људе (мушкараца/жену) или животиње (мушјака/женку), а евентуално означавају појмове чије је полно разликовање важан фактор у њиховом основном значењу (нпр. називи професија). Из значења именица које означавају жива бића (и без граматичких експонената) може се закључити њихов пол – ове лексеме углавном у себи носе и некакав семантички фрагмент (или фрагменте) који означава пол, који упућује на природни пол живих бића. Биолошки пол може се изразити на више начина: (i) лексички (различитим речима), (ii) именицама тзв. променљивог рода (*mobilia*) или (iii) именицама тзв. заједничког рода (*genus commune, common gender*).

3. Биолошки пол изражен лексиком

У свим језицима постоје начини за изражавање разлика међу половима. Језици који не познају категорију граматичког рода (родно имплицитни језици) биолошки пол најчешће изражавају лексичким средствима. Ни родно експлицитни језици не користе увек могућности које им нуди граматички род, те изражавање пола решавају на сличан начин као родно имплицитни језици. Ово се може лако запазити у систему родбинских односа: чланови породице који се налазе у идентичном односу, зависно од тога ког су пола могу се различито изразити у индоевропским језицима, на пример: енглески – *husband* 'муж' ~ *wife* 'жена', *brother* 'брат' ~ *sister* 'сестра', *uncle* 'ујак/стриц/теча' ~ *aunt* 'ујна/стрина/тетка', *bachelor* 'нежења' ~ *spinster* 'уседелица'; италијански – *il padre* 'отац' ~ *la madre* 'мајка', *il fratello* 'брат' ~ *la sorella* 'сестра', *il marito* 'муж' ~ *la moglie* 'жена'; руски – *мать* 'мајка' ~ *отец* 'отац', *брат* 'брат' ~ *сестра* 'сестра', *муж* 'муж' ~ *жена* 'жена'. Иста ситуација је и у мађарском и у српском језику. У мађарском: *anya* 'мајка' ~ *apa* 'отац', *húg* 'млађа сестра' ~ *öcs* 'млађи брат', *nővér* 'старија сестра' ~ *báty(a)* 'старији брат', *fivér* ~ 'brat', *anyós* 'свекрва, ташта' ~ *após* 'свекар, таст', *agglégény* 'нежења' ~ *vénlány* 'уседелица'. У српском: мајка ~ отац, мама ~ тата, брат ~ сестра, ујак ~ ујна, бака ~ дека итд.

Међу мађарским називима за професије налазимо само два примера у којима се биолошки пол изражава лексичким средствима: *szabó* 'занатлија (чешће мушкарац) који се бави кројењем и шивењем одеће; кројач' ~ *varrónő* 'жена која се бави кројењем и шивењем; кројачица'. Занимљив је и пар *borbély* ~ *fodrász*: у овом пару разлика у лексички не упућује на биолошки пол занатлије који се бави прављењем фризура (јер и берберин и фризер може бити и мушкарац и жена), већ на то да ли фризуру прави мушкој или женској муштерији, или муштерији брије лице.

4. О биолошком полу који се изражава именицама тзв. променљивог рода (*mobilia*)

Именице које спадају у групу оних са променљивим родом разлику међу половима означавају чланом и/или променом у тексту. У том случају, корен именице остаје у мање-више непромењеном облику, а иза корена следи наставак који упућује на пол. У настанку морфолошких знакова за означавање пола испољава се економичност језика, јер није потребно засебним речима означити јединке мушког и женског пола, разлика у биолошком полу може се изразити и граматичким средствима.

У италијанском језику, поред назива за изражавање родбинских и партнерских односа (нпр. *il nipote* 'унук' ~ *la nipote* 'унука', *il nonno* 'дека' ~ *la nonna* 'бака', *lo zio* 'ујак/стриц/теча' ~ *la zia* 'ујна/стрина/тетка', *il figlio*

'син' ~ *la figlia* 'кћерка', *il ragazzo* 'момак' ~ *la ragazza* 'девојка') и личних имена (нпр. *Valerio* ~ *Valeria*, *Giulio* ~ *Giulia*, *Valentino* ~ *Valentina*, *Paolo* ~ *Paola*, *Vittorio* ~ *Vittoria*), и део назива професија има променљиви род. У италијанском језику именице које означавају професије или друштвени статус првобитно су биле мушког рода, тек касније су почеле да добијају наставке женског рода или друга морфолошка обележја којима се прави разлика међу половима/родовима. У језику се, када он захтева женске облике одређених термина, огледају промене које су се догодиле у друштвеној структури одн. друштву. Уколико „позиције судије, хирурга, васпитача и наставника у основној школи са подједнаком вероватноћом могу попунити жене као мушкарци (или мушкарци као жене), можемо рећи да ће се те промене неминовно догодити” (Wardhaugh 1995: 285). Док је пре неколико деценија на италијанској језичкој територији било сразмерно мало занимања која су обављале (или могле да обављају) и жене, данас се то променило, а формирање женских облика професија постало је готово покрет (види: Balogh 2009: 6); дакле, било је потребно наћи начин да се у језику направи разлика међу половима. Променљиви пол у једнини је јасно означен чланом, нпр. *il/la preside* 'декан/ка', *il/la dentista* 'зубар/ка', *il/la cantante* 'певач/ица', *il/la soprano* 'сопран', *il/la banchista* 'продавач/ица за пултом', док у множини поред члана и наставак упућује на то о ком полу је реч, нпр. *i cantanti* 'певачи' ~ *le cantante* 'певачице'.

Двојни називи карактеристични су и за руске и српске називе професија, углавном за оне које могу обављати и мушкарци и жене. Разлика у полу изражена је моционим суфиксима, нпр. *продавец* 'продавац' ~ *продавица* 'продавачица', *певец* 'певач' ~ *певица* 'певачица', *артист* 'уметник' ~ *артистка* 'уметница', *учитель* 'учитељ' ~ *учительница* 'учитељица', *преподаватель* 'наставник' ~ *преподавательница* 'наставница', *секретарь* 'секретар' ~ *секретарша* 'секретарица/секретарка', *профессор* 'професор' ~ *профессорша* 'професорка/професорица'.

У енглеском језику постоји само један суфикс којим се може извести лексема женског рода од именица које именују мушкарца: *steward* 'стјуард' ~ *stewardess* 'стјуардеса', *waiter* 'конобар' ~ *waitress* 'конобарица', *actor* 'глумац' ~ *actress* 'глумица'.

У групи са променљивим полом/родом у мађарском језику налазе се само називи за жене изведени суфиксом *-né*. Међутим, они не означавају да се ради о именици женског рода, већ да се ради о супрузи именоване мушке особе, и не могу се односити на професију, јер *doktorné* значи 'супруга доктора'. Увођењем грађанског уписивања у матичне књиге (крајем 19. века), за удате жене је озваничена форма употребе имена *Kovács Péterné* 'жена Петера Ковача'. Удата жена је, дакле, преузела цело мужевљево име (име и презиме), а суфикс који је додат тој основи означавао је промену у породичном/брачном статусу жене. Наравно, данас може да се бира

између више облика имена. Такође, поједина женска лична имена настала су додавањем суфикса за творбу деминутива на мушка лична имена: *Etele* > *Etel-ka*, *János* > *Jan-ka*. У овом случају деминутивни суфикс *-ka* функционално одговара значењу суфикса *-né*: оба упућују на промену у полу.

5. О биолошком полу израженом именицама тзв. заједничког рода (*genus commune, communia, common gender*)

Именице заједничког рода (*communia, common gender*), такозване хибридне именице (Corbett 1991: 176–186), јесу речи генеричког значења јер означавају тј. могу означавати оба пола, али само семантички, јер граматички имају само један род. Латински *parēnt* 'родитељ' или руски *родитель* 'родитељ', *товариш* 'друг' су мушког рода, док су речи *сирота* 'сироче', *умница* 'паметница', *зубрила* 'бубалица', *убийца* 'убица', *бродяга* 'луталица', *растеряха* 'растрзан човек', *колега* 'колега', уколико посматрамо њихове наставке, женског рода, али се независно од означеног пола могу подједнако односити и на мушкарца и на жену. Дакле, наставци именица заједничког рода, нису искључиви дистинктивни знаци у погледу пола.

Будући да је већина енглеских именица потпуно неосетљива за пол/род, у енглеском језику проналазимо изузетно много примера за речи заједничког рода, нарочито у групи именица које означавају професије, на пример *artist* 'уметник/уметница', *boss* 'шеф/шефица', *cook* 'кувар/куварица', *driver* 'шофер/шоферка', *doctor* 'доктор/докторка', *poet* 'песник/песникиња', *professor* 'професор/професорка', *servant* 'слуга/слушкиња; служавка', *student* 'студент/студенткиња', *teacher* 'наставник/наставница', *writer* 'писац/књижевница'.

Стручна литература гендер лингвистике род ових лексема, које се првенствено односе на мушкарце (премда могу означити и жене) назива (нарочито у језицима које разликују граматички род) генерички мушки род и наглашава неприхватљивост такве употребе речи (види: Huszár 2009a: 282) јер га сматра формом друштвене дискриминације кодиране (скривене) у језику. Уколико смо из неког разлога ипак приморани да означимо пол, нпр. у енглеском можемо градити синтагме помоћу лексема *male~ female/madame/woman/lady/girl*, нпр. *judge* 'судија' ~ *female judge* 'жена судија', *chairman* ' председавајући' ~ *madame chairman* или *chairwoman* ' председавајућа', *doctor* 'доктор' ~ *woman doctor* 'докторка', *driver* 'шофер' ~ *lady driver* 'шоферка', *bachelor* 'нежења' *bachelor-girl* 'неудата млада жена.

У италијанском језику је све чешћа примена лексеме *donna* 'жена', нпр. *il medico* 'доктор' ~ *la donna medico* 'докторка', *il barbiere* 'фризер' ~ *la*

donna barbiere 'фризерка', *il giurista* 'правник' ~ *la donna giurista* 'правница', *il poliziotto* 'полицајац' ~ *la donna poliziotto* 'полицајка'.

У мађарском језику, називи професија и називи који се односе на радна места (начелно) су неутрални: *igazgató* 'управник/управница', *tanár* 'наставник/наставница', *orvos* 'доктор/докторка', *mérnök* 'инжењер/инжењерка' може да се односи како на мушкарца тако и на жену. Међутим, генерички мушки род никако не упућује једнозначно на свакога, дакле тзв. полна/родна неутралност често је само фикција, јер „ове речи имају полну/родну конотацију, престижније, нпр. *igazgató* 'управник/управница', *ügyvéd* 'адвокат/адвокаткиња', *képviselő* 'посланик/посланица' асоцирају на мушкарца, док оне ниског статуса *elárusító* 'продавац/продавачица', *kiszolgáló* 'послужитељ/послужитељка', *ápoló* 'неговатељ/неговатељица' – асоцирају на жену” (Huszár 2009a: 282). Све ово добро потврђује случај који наводи Хусар: „чланови мађарског парламента изненађено су, штавише смешкајући се, слушали текст закона у коме је стајало: *ha az orvos szülési szabadságon van* ~ уколико је лекар на породилском одсуству. Тренутно непријатно чуђење проузроковало је то што се ова реченица односила / могла је да се односи искључиво на докторке” (Huszár 2009b: 34).

Слично енглеском и италијанском, и у мађарском језику нам стоје на располагању лексеме чији је важан семантички садржај полна одређеност, нпр. *néni* 'тета', *bácsi* 'чика', *asszony* 'госпођа', *úr* 'господин' (нпр. *tanítónéni* 'тета наставница професорка', *szomszéd bácsi* 'чика комшија', *dékán asszony* 'госпођа деканка', *tanár úr* 'господин професор').

Међу називима професија налазимо и на неке искључујуће називе: то су речи које означавају (женску) професију, а које немају одговарајући облик који би се односио на мушкарце. Ове професије углавном су означене сложеницама чији је први члан *nő-* 'жена', онима које се завршавају са *-nő/-lány/-asszony* 'жена/девојка/госпођа', или пак лексемом *néni* 'тета', јер су делатници, вршиоци ових професија, оригинално и током дугог временског периода биле искључиво жене, нпр. *óvónő* 'васпитачица', *védőnő* 'патронажна сестра', *szülésznő* 'бабица', *gépirónő* 'дактилографкиња', *varrónő* 'кројачица', *szövőnő* 'ткаља', *mosónő* 'праља', *takarítónő* 'спремачица', *szobalány* 'собарица', *konyhalány* ~ *kézilány* 'девојка која ради у кухињи', *utcalány* 'проститутка', *háziasszony* 'домаћица', *WC-s néni* 'баба-сера'. Искључиви су и поједини називи за особу која продаје на пијаци – *kofa* или *ringybó*, јер су се и они оригинално односили на жене.

Упркос томе што данас и мушкарци могу обављати ове послове, за њихово именовање, означавање пола, не налазимо увек најсрећније решење (нпр. лексемама које упућују на пол делатника): *óvónő* > *óvó bácsi*, *nővér* > *férfi betegápoló* / *Sanyi nővér* / *tökös nővér* (грубо, фамилијарно) / *bak nővér* (дијалектизам, забележено у месту Левете, жупанија Харгита), *ringybó* > *hímringybó*. У атрибутој синтагми која означава лично име *Sanyi*

nővér, лично име, као знак распознавања, упућује на пол (упореди: енгл. *tom-cat* 'мужјак мачке, мачор' (надимак *Tom*), *nanny-goat* 'коза' ~ *billy-goat* 'јарац' (*nanny* 'дојиља, дадиља', потиче од имена *Ann*, док је *Billy* надимак имена *William*).

Постоји неколико дискриминишућих назива професија који упућују на мушког службеника, нпр. *államférfi*, *honatyá* 'државник', сложенице које у себи садрже именицу *férfi* 'мушкарац' или *atyá* 'отац' (у штампи се понекад јављају називи духовитог призива *államnő*, *honanya*, али они наравно неће решити терминолошке проблеме; види: Huszár 2009a). Такође, налазимо и пример *liftesfiú* 'лифтбој'. Уколико се заправо ради о жени, да ли је можемо назвати *lifteslány*? И у другим језицима, нпр. у руском, могу се наћи називи професија који су дискриминишући: (за сада) постоје само у женском роду нпр. *машинистка* 'дактилографкиња', *маникюрша* 'маникирка', *сиделка* 'неговатељица', *балерина* 'балерина' или у енглеском *nurse* 'медицинска сестра', чији је облик који се односи на мушкараце *male nurse* 'мушки неговатељ'.

У неким језицима/културама инсистира се на томе да се, уколико је то могуће, користе родно неутралне речи, те да се новим категоризацијама утиче промене које су потребне за избегавање негативне конотације која се односи на полове/родове. Неки од предлога за елиминисање сексистичког језика могу деловати као добра идеја, али се међу њима често нађе и неки наметнут предлог (нпр. термин *mankind* 'човечанство' карактерише се као сексистички због лексеме *man* 'човек, мушкарац', а неки захтевају промену лексеме *history* 'прича, историја' (на *herstory*?) зато што претпостављају да се на почетку речи налази 3. лице једнине присвојне заменице мушког рода (*his*), наравно без основа (види: Lakoff 1975).

У мађарском језику, као резултат сличне иницијативе, настале су родно неутралне лексеме: уместо *utcalány* 'проститутка' – *szexmunkás* 'жена или мушкарац који раде у индустрији секса', уместо *óvónő* 'васпитачица' – *óvodapedagógus* 'жена или мушкарац оспособљени за васпитање деце предшколског узраста', уместо *kórházi nővér* ~ *betegápoló/beteg gondozó* 'жена или мушкарац који се професионално бави болесника', уместо *konyhalány* ~ *kézilány* 'девојка која ради у кухињи' – *konyhai kisegítő* 'помоћник у кухињи', уместо *WC-s néni* 'баба-сера' – *mosdó-üzemeltető* 'особа која води бригу о тоалету', а уместо *kofa* 'пиљарица' – *piaci árus / piaci kereskedő* 'трговац на пијаци'.

6. Анализа података

У овом раду првенствено смо желели да истражимо да ли је и на који начин могуће проналажење решења за лексеме које су се раније односиле само на мушки род – и то на примерима из огласа за посао. Такође смо

желели да утврдимо да ли и у којој мери послодавци, аутори огласа за посао, користе могућности које им нуде језичка средства.

Како бисмо утврдили на који начин говорници мађарског језика користе могућности за изражавање пола, анализирали смо првенствено огласе за послове у јавном сектору. У тридесет прегледаних огласа јављају се искључиво родно неутрални називи за професије (нпр. *kollégiumvezető* 'руководилац/руководитељица дома за ученике/студенте', *nyelvtanár* 'наставник/наставница језика', *kisgyermek-nevelő* 'васпитач/васпитачица', *óvodapedagógus* педагог/педагошкиња у предшколском васпитању').³

Да бисмо утврдили на који начин послодавци у конкурсима за радна места користе могућности родно имлицитног језика, као што је српски, анализирали смо огласе објављене у листу „Послови“, који издаје Национална служба за запошљавање Републике Србије (број 1015, издатом 23. новембра 2022. године), као и огласе на интернет порталу *Послови Инфостуд*, објављене у оквиру истог броја листа „Послови“. Огласи су подељени у осам категорија, од којих последњу, осму, чине огласи са сајта *Инфостуд*: Администрација и управа; Трговина и услуге; Медицина; Здравство и социјална заштита; Индустрија и грађевинарство; Култура и информисање; Наука и образовање; Инфостуд огласи.

На самом почетку листа дати су општи услови огласа/конкурса, у којима издавач публикације истиче да „ако у огласу/конкурсу није другачије наведено, треба подразумевати следеће... пробни рад, пол, године живота, ван оних које су прописане законом, школски успех и сл. нису неопходни или елиминаторни услови“ и посебно додаје то да се „сви изрази, појмови, именице, придеви и глаголи у огласима који су употребљени у мушком роду односе без дискриминације и на особе женског пола и обрнуто (осим уколико специфичним захтевима посла није другачије прописано)“.

Аутори текста у већини огласа су се придржавали ових напомена, готово 90% огласа дато је у мушком роду. Конкурси који су дати само у женском роду углавном се односе на занимања нижег друштвеног статуса, нпр. чистачица или спремачица. Изузетак су огласи у оквиру категорије Медицина, у којима се траже медицинске сестре. Код малог броја огласа који су наводили именице у оба рода (око 10%) примећено је да то чине на један од три начина: 1. именица у мушком роду + суфикс *-ка/-ица* (нпр. *спремач/ица*, *васпитач/ица*); 2. именица у мушком роду / именица у женском роду (нпр. *учитељ/учитељица*); 3. именица у мушком роду + ознака М/Ж дата у загради (нпр. *продавац (М/Ж)*).

³ Занимљиво је да се у пет огласа послодавац потенцијалном запосленом обраћа са *ti*, нпр. *Téged keresünk, ha olyan óvodapedagógus vagy, aki kedves, közvetlen, kreatív; Forgalmas területen végezheted, irányíthatod a szolgáltatások teljesítését.* Овакво обраћање шаље две поруке: да се ради о пословима нижег статуса или да послодавац очекује да се јаве пре свега млађе особе (*tanulmányi referens, telefonos ügyfélszolgálati munkatárs, kisgyermek-nevelő, óvodapedagógus, projektvezető*).

Литература

- Balogh Péter 2009. *Gender-markerek a nyelvben*. Wiener Elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik (WEBFU): 1–7.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Huszár Ágnes 2009a *Női nyelv? Férfi nyelv? Gendernyelvészet Magyarországon. Magyar Tudomány* 3: 276–285.
- Huszár Ágnes 2009b *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználata és kommunikációja?* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lakoff, R. 1975. *Language and Women's Place*. Harper – Row, New York.
- TESZ 2 = Benkő Loránd (szerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. H–Ó*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESZ 3 = Benkő Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Ö–ZS*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald (1995), *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég, Budapest.

Извори

Конкурси у јавном сектору:

<https://profession.hu/allasok/oktatas-tudomany-sport>

Огласи за посао на тржишту рада: <https://allas.jofogas.hu/budapest/allasajanlat>;
огласник *Lokal lapcsalád* (мај 2018)

Послови. (23. новембар 2022) Национална служба за запошљавање.

EXPRESSION OF THE SEX IN THE NAMES OF PROFESSIONS IN HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGES

S u m m a r y

Following the changes that take place in a society, feminine forms are formed for certain masculine words in the language. Numerous linguistic dilemmas arise with the feminine forms of the names of professions. For the masculine gender of nouns denoting the names of professions that are traditionally considered male, in Indo-European languages feminine forms of words or words that have a common gender are derived. Both in Hungarian and in Serbian, the names of professions are particularly interesting, on the one hand, discriminating names, and on the other, new, gender-neutral nouns, created in order to eradicate gender discrimination. With this research, we primarily wanted to answer whether and in what way, for example in job advertisements, it is possible to find solutions for denominations that previously only referred to the male gender.

Key words: sex, gender, common gender, neutral gender (generic masculin), variable gender (mobilia), paired gender, Hungarian language, Serbian language